

SANT AGATÀNGEL, SANT IL·LICITÀ?

Joan CASTAÑO I GARCÍA
Biblioteca Municipal «Pere Ibarra» (Elx)

1. INTROIT

Tots els il·licitans sabem que la patrona d'Elx és la Mare de Déu de l'Assumpció en honor de la qual es fan les festes d'agost, la *Festa*, i que rep veneració constant en el cambril central de la Basílica de Santa Maria. Tanmateix, molts pocs saben que existeix un copatró anomenat sant Agatàngel que, des de la seua proclamació oficial en l'any 1683, ha conviscut entre nosaltres sense pena ni glòria, malgrat l'esforç d'alguns incondicionals que han intentat i intenten sense massa èxit potenciar una devoció i unes festes patronals que res tenen a veure amb l'esplendor dels actes dedicats a la Mare de Déu.

Una bona exposició d'això que indiquem ens l'ofereix *El Pueblo de Elche* un setmanari local que es va publicar entre 1899 i 1904, en recollir unes reflexions que, en febrer de 1902, féu des de la trona de Santa Maria el reverend Antoni Romero, encarregat de glossar la figura del sant. Reflexions que, un segle després, poden ser perfectament aplicades:

No nos lo explicamos, ni hay nadie que nos lo explique satisfactoriamente, por qué pasa desapercibido para Elche San Agatángelo [...]

Y si la Tradición que es una de las fuentes de la Historia, así lo consigna y así lo confirma [que sant Agatàngel va nàixer a Elx] ¿cómo Elche deja pasar en silencio años y años el nombre de uno de sus hijos más preclaros, que supo conquistar con su virtud el sitio que la Iglesia tan solo da a sus varones insignes, a un San Agustín, a un San Isidoro, a un Santo Tomás? No nos lo explicamos, decimos, ni es fácil que nadie nos lo explique satisfactoriamente.

Elche es uno de los pueblos que más fiestas celebra. Rara, muy rara, es la calle que no celebra su fiesta anual. Y, no obstante, San Agatángelo, hijo de Elche, yace olvidado de sus conciudadanos. ¿No es esto extraño? ¿No es esto inexplicable?¹

A aquestes paraules –que s'unien a l'anunci d'una conferència sobre el sant a realitzar en el Círculo Católico de la ciutat per part del doctor Caveró, canonge d'Oriola i vicari general de la diòcesi, en un intent de revitalitzar la devoció al sant– responia l'erudit historiador local Pere Ibarra (1858-1934) amb uns comentaris que intentaven aclarir aquesta situació precisament posant en dubte allò que havia servit de base per a nomenar sant Agatàngel patró de la ciutat: el seu suposat naixement a Elx. Ibarra passava revista a les fonts històriques conegudes per a concloure que només en crònicons i relats sense cap rigor científic, quan no clarament falsos, es considerava aquesta circumstància de l'origen il·licità del sant. Aquests textos dubtosos havien estat copiats per alguns autors locals posteriors que reproduïen les afirmacions sense cap anàlisi i, naturalment, sense cap prova documental. Com ell afirmava,

pasaron los tiempos en que se consideraba a la Tradición como una de las fuentes de la Historia, y si nadie ha explicado satisfactoriamente cómo Elche deja pasar en silencio años y años el nombre de uno de sus hijos más preclaros, es sencillamente porque no existe tal tradición, históricamente hablando.²

Totes aquests dubtes, la boirosa “aparició” d'aquest sant en la vida local al segle XVII sense cap altra referència anterior i un seguit de circumstàncies un tant estranyes, ens han dut a aproximar-nos a sant Agatàngel per a intentar explicar alguns d'aquests interrogants que estan relacionats, al mateix temps, amb importants episodis de la nostra història local i, especialment, de la nostra relació amb pobles veïns.

2. SANT AGATÀNGEL (s. III-IV)

D'entrada hem de manifestar l'existència d'un sant Agatàngel a cavall entre els segles III i IV d. C. com ho confirmen la majoria de santorals i martirilogis de major solvència. Tanmateix, la majoria d'aquestes obres ens parlen d'un sant Agatàngel nat a la ciutat d'Ancira, avui Ankara, en la regió de Galàcia, d'Àsia Menor, i deixeble durant molts anys de sant Climent, bisbe d'aqueixa mateixa ciutat, amb qui va compartir predicacions, viatges i també presó, turments i mort, esdevinguda entre els anys 303 i 310. Els dos sants foren soterrats també a la mateixa església de la seua ciutat natal i allí rebien culte les seues relíquies, de manera especial per l'església ortodoxa grega.

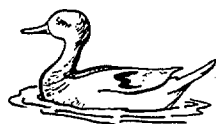
Les hagiografies clàssiques ens parlen de sant Climent i sant Agatàngel en una mateixa festivitat que se celebrava fins el segle XIX el 23 de gener, després passà al 9 de febrer i, posteriorment, al 3 de febrer com es manté ara:

¹ “En el Círculo Católico”, *El Pueblo de Elche*, Elx, 16 de febrer de 1902.

² Pere IBARRA I RUIZ, “Algo referente a San Agatángelo”, *El Pueblo de Elche*, Elx, 23 de febrer de 1902.

San Clemente, obispo de Ancira, ciudad de Galacia, el cual habiendo sido atormentado diferentes veces, consumó el martirio en tiempo de Diocleciano.

San Agatángelo, también en Ancira de Galacia, martirizado el mismo día por mandato del presidente Lucio.³

Les dades biogràfiques d'aquests dos sants que figuren en els repertoris hispànics més seriosos semblen haver estat tretes del capítol inclòs al llibre de fra Luis de Granada *Introducción del Símbolo de la fe* (Segona part) (Salamanca, 1583), com és el cas de l'opuscle d'Hilari Santos Alonso titulat *Historia verdadera y exemplar de los más extraños y esforzados mártires de Jesu-Christo que vencieron y cansaron los tiranos mas inhumanos y crueles del Universo, San Clemente obispo y San Agatángelo. Sacada de las obras del venerable padre Fray Luis de Granada y otros* (València, Imp. A. Laborda, s.d.). En aquesta detallada hagiografia—que es la que nosaltres seguim—se'ns indica que sant Climent va nèixer l'any 250 a Ancira de pare infidel—que va morir quan el sant era menut—i de mare cristiana, cosa que el féu convertir-se en un fervent defensor de Crist. Morta també sa mare i cuidat per una altra dona anomenada Sofia, també molt devota, va professar com a religiós i es va dedicar a fer penitència i moltes obres de caritat en una època en que tota la Galàcia patia una gran fam. Els seus veïns el nomenaren bisbe de la ciutat amb gran fama de santedat.

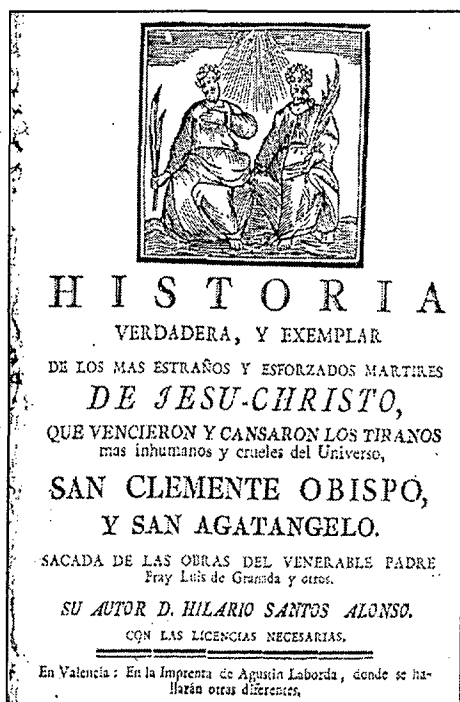

Figura 1. Hagiografia de sant Agatàngel impresa a València en el segle XVIII

³ Jean CROISSET, *Novísimo año cristiano o ejercicios devotos para todos los días del año*, traduït al castellà per José Francisco de ISLA i amb adicions de Pedro CENTENO i Juan de ROJAS, Barcelona, 1861, v. I, 296.

En aqueixos temps era emperador de Roma Dioclecia que va proclamar edictes per a desterrar el cristianisme de tot l'imperi. Domicià, governador de Galàcia, va intentar convèncer a Climent perquè deixara de predicar, primer amb "blandas y fingidas palabras y promesas" i, després, amb amenaces, força, presó i doloroses tortures. Vist però, que no renunciava a la seua fe, el va enviar a Roma perquè el jutjara Dioclecia en persona. Donat que l'emperador tampoc va aconseguir apartar-lo del cristianisme, ordenà torturar-lo novament. Tancat Climent en una presó romana, lluny de flaquejar, va conhortar i batejar a molts presoners, entre ells a Agatàngel, un jove originari de la seua mateixa ciutat d'Ancira.

Climent va ser enviat a Nicomedia en un vaixell ple de soldats per veure si el governador Maximia podia aconseguir la seua apostasia i Agatàngel pujà secretament a la nau per acompanyar-lo en la seua sort, cosa que li féu donar gràcies a Déu:

Doyte gracias, decia él, Señor mio Jesu-Christo que eres mi única consolación y ayuda, pues ni en la tierra, ni en el mar me has desamparado, y defendido toda la vida, y recreado mi ánima fatigada con los trabajos, y hecho consolador mío, por la manera que tú sabes. Porque ahora en el mar me has consolado con este mi hermano Agatángelo, el qual con el nombre que tiene, me promete tu favor, porque Agatángelo quiere decir denunciador de buenas nuevas. (p. 12)

El penós viatge dels dos cristians es perllongà més de vints anys, de ciutat en ciutat -Rodes, Nicomèdia, Ancira, Amiso, Tarso i novament Ancira-, de tribunal en tribunal i de turment en turment sense que cap dels dos renunciara a les seues creences cosa que feia que molts infidels, en veure el seu exemple i en escoltar les seues paraules de fe en Crist, s'hi convertiren. Finalment, com hem vist, aplegaren per segona vegada a la seua ciutat natal mentre les terres romanes eren governades per l'emperador Maximí.

En els últims interrogatoris, Agatàngel va contestar al jutge que s'admirava de la seua resistència:

Esta constancia que ves en mí no nace de esta facilidad o simplicidad que dices; porque si yo esa tuviera, cómo pudiera resistir a tantos Jueces y al mismo emperador, y a tantas invenciones de tormentos con que nos pretendiades vencer, y a tantos artificios de promesas y palabras con que nos queriades engañar? Así que no debes llamar esto facilidad, sino verdadera sabiduría, la qual tiene mas cuenta con los bienes eternos, que nunca se mudan, que con estos temporales, que cada día van y viene; y ésta nos hace despreciar vuestros falsos dioses y adorar al verdadero Dios. (p. 22)

El jutge va fer intensificar els turments amb punxes cremant, atxes, assots, etc., i, finalment, vist que no aconseguia cap canvi, va manar que li tallaren el cap el dia 5 de novembre, sense que es puga precisar l'any que, com hem vist, estaria entre el 303 i el 310. Unes setmanes després, el 2 de gener, va ser decapitat també Climent a qui els seus fidels i,

especialment, la seua segona mare, van soterrar al costat d'Agatàngel: "Yo, hijos míos, os sepulté en este lugar secreto, mas Christo os publicará y dará descanso, por cuyo amor tantos trabajos padecisteis." (p. 24)

Com veiem, segons aquestes fonts més o menys canòniques, queda clara la procedència, vida i mort d'aquests màrtirs orientals i, de fet, no hi ha constància de cap tipus de que sant Agatàngel tinguera relació amb Elx ni amb l'Illici romana que fou la seua predecessora, ni, fins i to, cap relació amb Hispania, si més no, fins el segle XVII. Pel que fa a Elx, cap dels noticiers, cròniques o històries locals de les escrites amb anterioritat a l'últim terç del segle XVII, com la *Recopilación en que se da quènta de las cosas ancia antiguas como modernas de la inclita villa de Elche*, redactada per Cristòfol Sanç l'any 1621 o la còpia de la consuetud de la *Festa d'Elx* que féu Gaspar Soler Chacón per a la Inquisició l'any 1625, on inclou un capítol sobre la història antiga de la ciutat, presenten cap referència a aquest sant en parlar de l'origen del cristianisme a Elx.

3. EL *MARTYROLOGIUM HISPANUM* DE TAMAYO DE SALAZAR (1651)

Sorprén, doncs, que un sant del qual a la ciutat no es tenia cap notícia, de sobte, el 6 de juny de 1683, el Consell de la ciutat vote celebrar-li festa per ser "sant fill i originari de dita vila", afegint-lo a la llista dels patrons medievals, votats en temps de pesta, com sant Sebastià o sant Jordi, els dos amb prou devoció i amb ermites obertes sota la seua advocació a la ciutat.

L'origen d'aquest patronatge inesperat cal buscar-lo en la publicació a mitjan segle XVII d'un cronicó que tingué prou èxit titulat *Mrtyrologium Hispanum* (Lleó, 1651), obra del presbíter Juan Tamayo de Salazar.⁴ Aquesta monumental obra no tenia altra pretensió que augmentar i "documentar" una extensa relació de sants d'origen hispànic per a prestigiar viles i ciutats amb fets destacats des de l'origen del cristianisme i amb sants i màrtirs autòctons. Al volum I (p. 261-267), en el dia corresponent al 23 de gener es troba una estensa referència a sant Agatàngel, màrtir, fill de pare romà i, segons aquest autor, "matrem ex civitate illicitana hispaniae, in Contestanis". D'aquesta manera quedava convertit el sant en fill de l'Illici romana.

Tanmateix, l'escàs rigor, quan no la pura invenció d'aquest i d'altres cronicons semblants ja va ser posat de manifest pels investigadors que a partir del segle XVIII intentaven donar a la història un caràcter científic, basant-la en documents fefaents i allunyant-la de fonts tradicionals no contrastades. En l'any 1771 manifestava les seues crítiques a aquesta obra, Joan Antoni Maians i Sísca en el seu treball sobre Illici, on demostrava que l'esmentada colonia era el precedent directe de l'actual Elx:

¿Qué religión tendría quien fingió santos? Todo este tegido de fábulas abominables [es refereix a un cronicó anterior de Jeróni-

⁴ Agraïm a l'amic Josep Vicent Castaño Berenguer la localització d'aquesta obra i de l'opuscle de Santos Alonso, citat anteriorment, a la Biblioteca Nacional de Madrid.

mo Román de la Higuera] pasó a su *Martyrologio* vergonzosamente llamado *Español* D. Juan Tamayo Salazar publicando una inscripción que, según este escritor, se halló en el campo de Orihuela, porque en la Geografía Ficulnea Ilici es Orihuela, para dar a esta iglesia en la antigüedad eclesiástica lo que le negó la providencia divina. La inscripción de Tamayo es ciertamente falsa i fingida.⁵

En termes semblants, amb una clara denúncia de les falsedats i invencions repetides en crònicons i històries fabuloses redactades per a donar un suport suposadament documental a qüestions basades únicament en la tradició i en la llegenda, es manifesta l'arxiver de la catedral de València Roc Chabàs en un article que va dedicar a aquest tipus de literatura. Chabàs rebutja els

falsos evangelios, los martirologios y episcopologios de nuevo cuño, para desnaturalizar, desacreditar y hacer sospechosa la historia de la España entera. El prurito de ennoblecerse las ciudades, villas y hasta aldeas, ha dado carta de naturaleza a las elucubraciones y a los *partos de ingenio* del P. Román de la Higuera, a quien no le aprovechó el ser jesuita ni contemporáneo del hijo ilustre de la Compañía, P. Juan de Mariana, para que dejara de inventar con fecundidad pasmosa, sus falsas historias. Y luego Tamayo de Vargas, y su homónimo Tamayo de Salazar, Ramírez de Prado, Lupián Zapata, Miguel de Luna y Faustino de Borbón, con otros muchos, conocidos unos y otros que ocultaron sus nombres inundaron a España con sus historias fabulosas y falsas extraviando el sentido histórico y engañando a escritores de buena fe.⁶

De tota manera, la lectura detinguda de l'apartat dedicat a sant Agatàngel en l'obra de Tamayo de Salazar, pot servir per a explicar-nos l'efecte immediat de les seues paraules. Ens referim a la seua afirmació que diferents poblacions pròximes—Elx, Alacant i Oriola—es disputaven l'honor d'haver estat les successores de l'antiga colònia romana d'Illici i, per tant, la pàtria del sant. Amb el pas dels anys la disputa, com veurem tot seguit, es va centrar, de manera especial, entre Elx i Alacant.

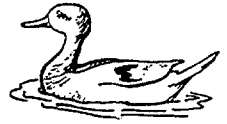
4. RIVALITAT HISTÒRICA ELX-ALACANT

A partir de la publicació de l'obra de Tamayo de Salazar comencen a recollir-se en noticiers i cròniques locals de les poblacions esmentades capítols o referències dedicats a sants nascuts en aquestes ciutats i en totes elles apareix sant Agatàngel com a fill de les respectives ciutats. No oblidem que estem parlant de l'època barroca on la recerca de glòries passades i de fills il·lustres de les poblacions és una constant per a testimoniar l'antiguitat, el prestigi i la noblesa de les ciutats, recompensades amb honors i, sobretot, amb privilegis i millores econòmiques.

Naturalment, poblacions pròximes geogràficament, amb potencials humans i econòmics semblants i amb interessos comercials similars, eren

⁵ J. A. MAYANS I SISCAR, *Ilici, hoi la villa de Elche*, F. Burguete, València, 1771, 103. (N'hi ha una edició facsimil amb introducció d'A. MESTRE, Universitat d'Alacant-Ajuntament d'Elx, València, 1982).

⁶ R. CHABÀS, "Los falsos cronicones y su influencia", *El Archivo*, II, V, Dénia, novembre de 1887, 105.

i són propenses a tenir i perpetuar rivalitats que, tot i que poden mantenir-se al llarg dels anys d'una manera latent, hi ha circumstàncies i elements que de tant en tant fan provoquen que aquestes isquen a la superfície. En els temps actuals potser es rivalitze exageradament en competicions esportives, en el segle XVII, però, es podia competir per sants i màrtirs i per la possessió de les seues relíquies, per ser, al capdavant, un dels pobles escollits per la *divinitat*.

Per això, ara que vivim un episodi d'aquesta rivalitat, promogut i alimentat a nivell polític pel projecte de la Llei d'Àrees Metropolitanes que obligaria a compartir serveis municipals amb dependència jeràrquica a dues ciutats com Elx i Alacant les quals, tot i estar separades per una vintena de quilòmetres, han crescut econòmicament, socialment i culturalment sempre d'esquena —quan no, clarament enfrontades— pot ser d'interés recordar l'origen, o, si més no, alguns capítols antics com el de sant Agatàngel per a explicar aquesta forma de viure i d'entendre la relació entre les dues poblacions.

Arqueòlegs com Manuel Olcina ja veuen indicis d'aquesta rivalitat en l'època romana, entre les dues poblacions d'Illici i Lucentum, pròximes, de grandària semblant i amb activitats comercials de caràcter marítim —en el primer cas per mitjà del Portus Illicitanus, avui Santa Pola— i molt competitives. El fet de que a Illici li fos atorgat el títol i *status* de colònia romana el segle I a.C. —s'ha pres l'any 42 a.C. com a data de referència per una emissió monetària que en fa al·lusió— va suposar un dels motius de la decadència de la veïna Lucentum:

Illici i Lucentum eren ciutats veïnes amb una història paral·lela. Havien sigut nuclis ibèrics i totes dues manifesten influències romanitzadores primerenques [...] Creiem que les dues ciutats podien haver rebut l'estatut colonial i la *deductio* i ara per ara se'ns escapen els motius de l'elecció d'Illici [...] Siga quin siga el motiu o la suma de motius, creiem que el desenvolupament del nucli de l'Alcúdia, a partir de l'ascens a colònia va produir conseqüències negatives per a *Lucentum*. Aquest, un nucli al costat del mar, amb evident augment del tràfic comercial a partir del s. III a.C. veu com a 20 km creix un potent espai econòmic millor situat en la xarxa viària terrestre (*Illici* es troba en la via Augusta mentre que *Lucentum* resta desplaçat) amb noves instal·lacions portuàries (el Portus Illicitanus).⁷

Aquesta rivalitat i aquesta qüestió del control del comerç marítim de la zona, lluny de desaparèixer, es va tornar a manifestar ja a l'època cristiana, una vegada Illici i Lucentum han donat lloc a Elx i Alacant en els seus actuals emplaçaments, i es va convertir en una constant al llarg de molts segles. L'afany d'Alacant per monopolitzar l'activitat portuària, per competir amb l'important port de València, la capital del regne cristià, féu que s'oposara frontalment als diversos intents de millora del port del Cap de l'Aljub que, com a successor del Portus Illicitanus, mantenia Elx

⁷ M. OLCINA I DOMENECH, "Illici: l'origen del bimil·lenari d'Elx", *Festa d'Elx*, 49 (1997), 61-70.

a Santa Pola amb diversos privilegis i una activitat important i que representava una clara competència al port alacantí.

El geògraf Alfred García Mas ha posat de manifest en els seus estudis sobre el port de Santa Pola les diferents accions que des del segle XVI va efectuar Elx per a construir un moll de descàrrega en aquest port per a millorar les tasques de càrrega i descàrrega de les mercaderies, construcció a la qual sempre es va oposar Alacant. Per exemple, en 1518 el Consell d'Elx i el subrogat del governador d'Oriola ordenaren a Alacant "sopena de mil florines que no perturbasen a la dicha villa de Elche en la posesión que tiene de cargar y descargar en el puerto del Algibe." I en 1597, quan el marquès d'Elx havia començat a construir l'esmentat moll al port del Cap l'Aljub –protegit pel castell que també havia alçat a partir de 1557–, Alacant tornava a manifestar la seua oposició fins que va aconseguir enderrocar l'obra feta.⁸

Novament, en l'últim terç del segle XVIII es va plantejar la necessitat de construir un moll que facilitara el comerç, no només de productes agrícoles, sinó de la sal que es produïa a Torrevella i que tenia en aquests moments la seua eixida pel port de Santa Pola, però de nou s'ensopegà amb els interessos alacantins:

Sin embargo, a pesar de estar proyectada su construcción [del moll] y establecidos los arbitrios necesarios para la misma, la obra no se llegó a realizar. En 1793 (31 de mayo) la nueva cartería del puerto de Santa Pola había sido agregada a la principal de Alicante. Así pues, la prosperidad que seguramente hubiera conseguido Santa Pola con la construcción del muelle era de nuevo frenada por los intereses alicantinos.⁹

De fet, aquest moll no es va poder construir fins l'any 1844, quan ja Santa Pola era un municipi independent d'Elx, i això motivat pel trasllat a aquesta vila de la Reial Aduana que existia a Alacant després que la sublevació de Boné bloquejara el moviment marítim del port alacantí. Sufocada l'esmentada sublevació i restablerta l'activitat, l'aduanera tornà a Alacant i quedà a Santa Pola una aduana subalterna de quarta classe que funcionà només uns mesos. La ciutat d'Alacant va lluitar de seguida per mantenir el monopoli portuari de la província malgrat les protestes de poblacions com Santa Pola i també Elx, Oriola, Crevillent, Guardamar i altres pobles de l'Horta del Segura i, fins i tot, de la Manxa als quals els resultava més econòmic comercialitzar els seus productes -agrícoles i manufacturats- per Santa Pola donada la seua major distància al port alacantí. Alacant, finalment, va aconseguir que en l'any 1847 fóra suprimida l'aduanera de Santa Pola. Amb això es va paraitzar el tràfic portuari d'aquesta vila, cosa que va decantar a la seua població a potenciar l'activitat pesquera i, més recentment, la turística.¹⁰

⁸ Sobre aquesta qüestió vegeu el documentat estudi d'Alfred GARCÍA MAS, *El puerto de Santa Pola*, Ajuntament de Santa Pola, Santa Pola, 1990, 30-39. Una primera aproximació l'havia fet el mateix autor amb Carolina MARTÍNEZ I CORBÍ a l'article "El port del Cap de l'Aljub al segle XVI: primer intent de construcció d'un moll", *La Rella*, 7 (1989), 23-30.

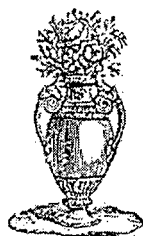
⁹ A. GARCÍA MAS, *op. cit.*, 47.

¹⁰ A. GARCÍA MAS, *op. cit.*, 47-70.

GOZOS Á SAN AGATANGELO MARTIR

compatrono de Elche. Su fiesta á 23 de Enero.

Pues que fuistes visitado
Del mismo Cristo amoroso
Agatángelo glorioso
Sednos perenne abogado.

Elche vuestra cuna ha sido,
Después en Roma morando,
el gentilismo abjurando,
fuiste á la fe convertido:
Por San Clemente instruido
fuisteis por el bautizado
Agatángelo glorioso, etc.

Compañero de Clemente,
á Nicomedia pasasteis,
donde á Cristo confesasteis
ante el infiel Presidente:
manda Agripino impaciente,
que fuerais encarcelado
Agatángelo glorioso, etc.

Al-ver vuestro santo celo,
los presos se convirtieron,
y llena la cárcel vieron
de resplandores del cielo:
de los ángeles consuelo
tuvisteis allí encerrado
Agatángelo glorioso, etc.

Arrojado á los leones,
depusieron su feroza
y manos con gran presteza
rindieron humillaciones:
arcanas disposiciones,

todo del cielo ordenado
Agatángelo glorioso, etc.

Aunque con otros tormentos
os martiriza Agripino
él quedó fuera de tino,
y frustrados sus intentos:
para mayores portentos
sois á Ancira transportado;
Agatángelo glorioso, etc.

De Curcio la autoridad
(que no logró con promesas)
ver cumplidas sus empresas)
os trató con impiedad:
mandó pues su ceguedad
que fuerais atormentado,
Agatángelo glorioso, etc.

Á vuestro cuerpo aplicaron
de hierro puntas ardientes;
los sayones, ó insolentes
después os apalearon:
cuando su furor saciaron
fuiste á Domicio entregado
Agatángelo glorioso, etc.

Este tirano á porfía
otros suplicios añade,
y cruel se persuade
que á vuestra fe vencería
pero no, que el cielo envía
remedio multiplicado:
Agatángelo glorioso, etc.

Con materias combustibles
ungir vuestro cuerpo idea,
para que pábulo sea
de fuegos inextinguibles:
todos os fueron sufribles,
del mismo Cristo auxiliado.
Agatángelo glorioso, etc.

En una nube de gloria
Cristo aparece amoroso,
os consuela, y animoso
conseguisteis la victoria:
dejando eterna memoria
de ser tu ilustre soldado.
Agatángelo glorioso, etc.

Cede ya Domicia, y brama
y os remite á Maximiano,
quien os arroja inhumano
de un horno á la intensa llama:
roció el cielo derrama
y su ardor queda templado
Agatángelo glorioso, etc.

De ocho tiranos triunfasteis
y de tres Emperadores:
resistiendo á sus furores,
glorias insignes ganasteis:
y el martirio consumasteis,
en Ancira degollado.
Agatángelo glorioso
Sednos perenne Abogado.

Ÿ. Ora pro nobis B. Agatangele.

Ŗ. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

OREMUS.

Præsta, quæsumus, omnipotens Deus, ut intercedente Beato Agatangelo, martire tuo, à cunctis adversitatibus liberemur in corpore, et à pravis cogitationibus mundemur in mente. Per Christum, etc. Amen.

Barcelona Imprenta de V. Torres plaza del Buenasuceso n.º 2

Figura 2. Goigs dedicats a sant Agatàngel en un imprés vuitcentista

Tot i que la problemàtica econòmica resulta, com veiem, definitiva a l'hora d'explicar la rivalitat històrica entre Elx i Alacant, altres friccions i controvèrsies puntuals s'han evidenciat al llarg de la història. Una d'aquestes qüestions que més han perdurat al llarg de la història és, precisament, la localització de l'antiga Illici i quina de les dues ciutats modernes era la seua successora. Alacant pretengué amb vehemència durant segles que aquesta colònia romana era el precedent de la seua ciutat actual i, de fet, com encara es pot veure en diferents llocs, per exemple, en la façana posterior del seu Ajuntament, va lluir en el seu escut municipal, com en el d'Elx, les inicials C[olonia] I[ulia] I[llici] A[ugusta], procedent d'una moneda romana, que feien referència a l'esmentat estatus de colònia que ostentà Illici.

Aquesta polèmica sobre l'emplaçament d'Illici que s'allargà durant més de tres segles de dubtes i d'arguments en els dos sentits, va ser tancada per l'arqueòleg i polític demòcrata Aurelià Ibarra i Manzoni (Alacant, 1834-1890), com veiem nascut a Alacant, però amb forts lligams familiars i intel·lectuals amb Elx. En el seu llibre *Illici, su situación y antigüedades* (Alacant, 1879) va aportar testimonis arqueològics i documentals suficients com per deixar constància definitiva de que Illici era la precursora de l'actual Elx, que tingué el seu solar en l'actual jaciment de l'Alcúdia i el seu port a Santa Pola.

Aquesta tesi va ser contestada per alguns intel·lectuals alacantins que insistien que Illici era Alacant. Per exemple, podem citar a Papí Jover que mantingué una llarguíssima polèmica pública a través de la premsa alacantina amb Ibarra i Manzoni. En aquesta polèmica, expressada en més de vuitanta articles periodístics amb interpretacions de tot tipus per a defensar les dues hipòtesis contràries, s'aprecia soterradament la rivalitat Elx-Alacant, ja que pesava sobremanera, com diem, que un fill de l'actual capital haguera defensat interessos il·licitans: es lamentava Papí Jover que fills d'Alacant "consagren preferentemente sus altas dotes a un pueblo que, aunque hermano, tiene ilustres hijos que brillan en las letras, ciencias y política, entusiastas de sus glorias que las pueden proclamar."¹¹ Per la seua banda, Aurelià Ibarra contestava:

Si el señor Papí persiste, como lo esperamos, en renegar de los orígenes históricos de Alicante, adjudicándole una historia que no es la suya, ¡qué hemos de hacerle! Nosotros seguiremos con la conducta de siempre, respetando a cada pueblo su historia y quedando con la grata satisfacción de haber dado lugar a que se ensanchen los horizontes históricos de Alicante que tanto amamos por que unos espacios jamás recorridos por los que de su historia trataron y haber defendido una vez más el pasado y las grandezas de Elche, de ese pueblo que nos es tan querido y los cuales se le han querido arrebatar inútilmente porque el error no ha tenido, no tiene, ni tendrá jamás poder, para eclipsar la verdad.¹²

¹¹ F. PAPÍ JOVER, "Elche no es Illice", *El Constitucional*, Alacant, 18 de març de 1885.

¹² A. IBARRA I MANZONI, "Illici, es Elche", *El Constitucional*, Alacant, 6 de juliol de 1886.

5. EL MÀRTIR D'IL·LICI

Cal tenir en compte que quan al segle XVII apareix la notícia —sense fonament sòlid, com hem vist— del naixement a Illici de sant Agatàngel, la polèmica esmentada sobre la situació de l'antiga colònia estava en plena efervescència. Això explicaria la rapidesa d'actuació en aprovar la festa d'aquest sant després de la divulgació del martiriologi de Tamayo de Salazar. Nominació a la que es van afegir altres actuacions.

Per exemple, el 1680 l'escultor Nicolau de Bussi ja va esculpir una imatge del sant en pedra per a presidir la porta de Santa Maria que havia dissenyat en la nau d'aquesta —en la banda de l'Evangeli— i que actualment, molt deteriorada rep el nom de porta de sant Agatàngel, tot i que en alguns documents se l'anomena com porta de Fauquet en referència a l'arquitecte que va dirigir les obres del temple entre 1681 i 1719.¹³ Acabat el campanar de l'església —recordem que la primera pedra de l'actual Santa Maria havia estat beneïda el 1673— també es van col·locar en la seua base dues làpides de marbre amb inscripcions llatines, una feia referència a l'edificació de la nova església i l'altra al naixement del cristianisme a Elx, en la qual se citen diferents sants nascuts a Illici, entre ells sant Agatàngel, així com els bisbes d'Elx en l'època visigoda:

Santos illicitanos Agatàngelo, Flaviana, Bibiana, Dafrosa y Corona que triunfasteis en el tiempo de los romanos, ilustrando esta vuestra patria (entonces ciudad), orad por nosotros. Obispos illicitanos Sanabi, Serpentino, Winibal, Leander, Emila y Epa, que florecisteis en tiempo de los godos, gobernando ésta vuestra iglesia (entonces catedral), descansad en paz.¹⁴

Posteriorment, altres manifestacions artístiques deixaren constància del patronatge del sant d'Ancira, com la pintura a l'oli que en l'any 1747 va realitzar, juntament amb la de la Mare de Déu de l'Assumpció, el pintor Antoni de Villanueva, destinada a un tríptic per a la capella del saló de sessions del Consell de la ciutat. Aquesta pintura es conserva actualment a l'Arxiu Històric Municipal d'Elx.¹⁵ En 1756, en concloure el pont que es va construir sobre el riu Vinalopó per afavorir l'eixida de la ciutat cap a Oriola, s'alçaren dues fornícules on foren entronitzades dues imatges de pedra —d'escàs valor artístic segons Pere Ibarra— dels patrons d'Elx: la Mare de Déu de l'Assumpció en la del nord o aigües a dalt i sant Agatàngel en la del sud o aigües avall. Finalment, un dels carrers oberts en la Illeta en urbanitzar a partir de 1770 l'anomenat hort del Clergat, va ser batejat amb el nom de sant Agatàngel.¹⁶ En temps recents, l'existència d'una antiga capelleta de taulells dedicada al sant en aquest carrer, ha fet suposar entre alguns cercles locals que sant Agatàngel va naixer en dita casa, cosa que, com veiem, es contradiu amb la mateixa tradició del seu naixement a Illici ja que a la Illeta no hi ha constància de cap habitatge romà.

¹³ Resulta curiosa la interpretació maçònica que d'aquesta imatge de sant Agatàngel fan els germans Tomàs i Manuel MARTÍNEZ BLASCO, *Vida y obra del adepto Nicolás de Bussy*, Institut d'Estudis Alacantins, Alacant, 1983, 42-43.

¹⁴ Vegeu J. CASTAÑO I GARCÍA, *Guía de la insigne y arceprelatal basilica de Santa María de Elche*, CEM, Elx, 1994, 30.

¹⁵ Vegeu Lorenzo HERNÁNDEZ GUARDIOLA, *Pintura decorativa barroca en la provincia de Alicante*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 1990, v. II, 47-52.

¹⁶ Sobre la urbanització d'aquest barri vegeu l'estudi de Gaspar JAÉN I URBAN, "El barri del Clero o Illetes: un fragment de ciutat del segle XVIII", *Festa d'Elx*, 50 (1998), 33-49.

Figura 3. Pintura a l'oli de sant Agatàngel feta per Fra Antoni de Villanueva en l'any 1747

Tot i que no han quedat testimonis de cap celebració pública amb motiu de la festivitat de sant Agatàngel fins el segle XX, ja als primers anys del XIX es recullen als missals mencions obligatòries al sant en la diòcesi d'Oriola —com es manté actualment per a Elx— encara que sense missa pròpia, amb la comuna dels màrtirs.¹⁷

Ja serà en època recent quan s'organitzaran algunes festes que mai no han acabat d'arrelar per l'escassa participació ciutadana malgrat els esforços esmerçats. Altres iniciatives a recordar són la dedicació al sant d'un altar lateral de Santa Maria —en l'antiga capella de sant Joaquim— en les obres de restauració de l'església

després de la Guerra Civil. Aquest altar va ser sufragat per Antoni Brotons Oliver, projectat per l'arquitecte restaurador Antoni Serrano Peral i tallat per l'escultor valencià Vicent Rollo que féu una imatge policromada del sant que és la que actualment és treta en processó en les festes anuals. A més, en l'any 1966 el bisbe diocesà decretà la creació d'una parròquia sota l'advocació de sant Agatàngel que comprenia carrers anteriorment atesos per les parròquies de Sant Josep, Sagrat Cor de Jesús i Sagrada Família. En aquesta església es venera una imatge del sant de grandària natural tallada per l'escultor d'Albatera, Valentí García Quinto. De tota manera, l'escassa devoció existent a la ciutat queda ben manifesta en el fet de que són molt pocs els il·licitans que duen el nom d'Agatàngel —existeix una associació d'entusiastes que en té comptabilitzats una dotzena— enfront al nombre, encara relativament abundant, d'elxanes anomenades Assumpció com la patrona.

Pel que fa a les cròniques locals, la primera vegada que es fa menció a sant Agatàngel en un text il·licità és al manuscrit de Salvador Perpinyà *Antigüedades y glorias de la villa de Elche*, datat l'any 1705 i destinat a servir d'informe—presentació de la vila al seu nou senyor feudal. L'autor, com ell mateix indica, basa les seues paraules en l'esmentat martirologi de Tamayo de Salazar:

¹⁷ Arxiu de la Basílica de Santa Maria d'Elx [ABSME], *Supplementum ad propria Sanctorum in festis*, H. Muñiz, Múrcia, 1827, 3: "Die IX [febrer]. S. Agathan-geli M. Dup. Maj. Missa. In virtute tua. De Communi unius Martyris non Pontif."

Capítulo X. En que se prueba ser san Agatàngelo de Illice y que es Elche y no otros lugares vezinos que lo pretenden y los obispos que a tenido.

Que san Agatàngelo sea natural de la diócesis de Orihuela se prueba porque el licenciado Juan Tamayo Salazar en su *Martiriologio hispano*, impreso en León, año 1651, tomo primero, día 23 januarii, testimonio del *Antoloxio de los godos* aprobado por la santidad de Clemente, papa VIII, dice que san Agatàngelo nació "in civitate illicitana", que está en España, junto a los pueblos contestanos y cosentanos. Y aunque de los autores que se refiere unos dicen que la dicha ciudad es Orihuela, otros Alicante y los más que siguen dissen que es Elche, todos concuerdan que nació en la dicha ciudad de Yllice, sea Orihuela, Alicante o Elche, que todos tres lugares se hallan dentro de la diócesis. Y provaremos como Yllice es Elche y no otro.¹⁸

En altres noticiers posteriors trobarem referències semblants, com és el cas del manuscrit atribuït en la bibliografia local al doctor Ceva:

Sea el primero que corone con sus glorias el invicto mártir, el martillo de la erejía, el más valiente soldado de Cristo Nuestro Señor, el que nació en Ilici; el que padeció veinte años de martirio en cárceles, calores, fríos, con leznas introducidas entre los dedos de las manos, el que fue hechado sobre una cama de agudas puntas, castigado con miembros de buey, con plomo derretido, puesto en hornos de cal viva, azotes, palos, en fin descabezado como cuenta Nicéforo en la vida de San Clemente de Ancira, de que los dos padecieron un mismo martirio, *Flos Santorum*, primera parte, página 231; murió el glorioso San Agatàngelo el día cinco de noieimbre año del Señor cuatrocientos, siglo cuarto.¹⁹

Paral·lelament però, Alacant, encara que amb una menor intensitat, també va iniciar des de l'aparició del *Martyrologium* de Tamayo una sèrie d'iniciatives per a considerar el sant com a fill seu. No oblidem que, segons ens indica el professor Enrique Jiménez, el mateix 1683 Alacant va rebre el títol de Molt Noble i Il·lustre, títol que va ser immediatament criticat per la capital del Regne en considerar que Alacant no posseïa mèrits suficients per a ostentar aquests honors: "a sus moradores les faltaba nobleza, en la ciudad existían pocos conventos, y lo que es peor, Alicante no había dado ningún santo a la Iglesia."²⁰ La necessitat de buscar sants nascuts a la ciutat es feia urgent i el poder documentar un màrtir propi donaria un renom que Alacant cercava per poder equiparar-se a València, que venerava els seus propis sants, com és el cas, entre altres, de sant Vicent màrtir, també d'època romana.

La primera referència a sant Agatàngel en històries alacantines no es fa fins la segona meitat del segle XVIII. La *Crònica de la muy ilustre, noble y leal ciudad de Alicante* del degà Vicent Bendicho –per cert,

¹⁸ Salvador PERPINYÀ, *Antigüedades y glorias de Elche* (ms. de 1705), a cura de V. J. ESCARTÍ; G. SANSANO, Ajuntament d'Elx, Elx, "Temes d'Elx", 26, 1995, 51-53.

¹⁹ Biblioteca de Joan Gómez Brufal d'Elx [BGBE], Ms. sense títol i sense data [s. XIX] atribuït al doctor CEVA, 50-50v. Aquest noticiari i l'atribuït a Llorente (1845) han estat recentment adquirits per l'Arxiu Històric Municipal d'Elx.

²⁰ Enrique GIMÉNEZ, "Orígenes del culto a la Santa Faz", *Información*, Alacant, 10 d'abril de 1997 ("Artes y letras", 1-2).

nascut a Elx— acabada l'any 1640, tot i que dedica alguns capítols a demostrar com Illici no és Elx sinó Alacant, no fa menció d'aquest sant.²¹

Serà en l'obra dels jesuïtes Joan Baptista Maltés i Llorenç López, acabada en l'any 1752 i titulada *Ilice ilustrada. Historia de las antigüedades, grandezas y prerogativas de la muy noble, fidelísima y siempre leal ciudad de Alicante*, quan aparega per primera vegada la filiació alacantina del nostre sant. Concretament, aquest manuscrit dedica els seus primers capítols a deixar clar que Alacant és la successora d'Illici:

Cap. 1. Elche ni fue, ni pudo ser la Ilice antigua. Cap. 2. Se demuestra el profixado asunto. Cap. 3. Guardamar no puede alegar el ser la Ilice ni la Alone. Cap. 4. Orihuela no puede alegar el ser la Ilice. Cap. 5. Consta por autores que la antigua Ilice es oy Alicante. Cap. 6. Lo mismo se convence por autoridades de escritores antiguos.

Una vegada clara la qüestió, manifesten els autors:

Lo que solamente atribuimos a nuestra Ilice o Alicante es al insigne mártir ilicitano San Agathángelo por la tradición común de padres a hijos y confesamos que fue hijo de nuestra patria. Su sangriento martirio describió en breve Nicéforo Calixto lib. 6 *Hist. Ecc.* Cap. 14. De San Agathángelo hablan el P. Luis de Granada 2 p. *Catech.* Cap. 20, Simón Methapaste, Sirio Baronico y sobre todas el P. Juan Bolando in *Actis Sanctorum* tom. 2 pág. 458. Y todos los aclaman mártir ilicitano, no ay duda parece cierto que fue hijo de Alicante, que es la antigua Ilice.²²

I ja inclouran l'afirmació del naixement del sant a Alacant autors posteriors com Nicasio Camilo Jover o Rafael Viravens en les seues històries de la ciutat, publicades als anys 1863 i 1876, respectivament.²³

També Alacant va dedicar un carrer a sant Agatàngel, concretament a Benalua, motivat per l'ascendència il·licitana d'un dels promotors d'aquest barri.²⁴ La mateixa ascendència féu que alguns dels seus fills—molt pocs—hagen dut el seu nom i, fins i tot, hi ha notícies de que en l'any 1832 es van dipositar al peu de l'altar major de la Col·legiata de Sant Nicolau algunes relíquies entre les que, assegurava la tradició, es trobaven algunes restes del màrtir portades a la ciutat al segle XVI.²⁵

I, fins i tot, com hem dit, altres poblacions properes com Oriola, cap de la Governació i del bisbat, que també va lluitar per ser l'Illici romana i per ennoblir-se davant de la supremacia econòmica d'Alacant, consideraren al sant fill seu. Així ho recull el reverend Vidal Tur en referir-se a cronistes oriolans que manifestaren la confusió de fer de les antigues Orcilis i Illici una mateixa ciutat. Al segle XVIII, el bisbe Joan Elies Gómez de Terán va fer col·locar una pintura del màrtir a l'església del Seminari de Sant Miquel i, fins i tot, va pronunciar un sermó sobre aquest sant que va imprimir amb el títol de *Sermón del señor San Agatángelo mártir, dignísimo hijo de la Muy Noble y Muy Leal ciudad*

²¹ Vegeu V. BENDICHO, *Crónica de la muy ilustre, noble y leal ciudad de Alicante*, ed. a cura de M. L. CABANES CATALÀ i introducció de C. MAS GALVAÑ, Ajuntament d'Alacant, Alacant, 1991, 4 v.

²² J. B. MALTÉS; LÓPEZ L., *Ilice ilustrada*, a cura de M. L. CABANES CATALÀ; LLORENS ORTUÑO S., introd. d'A. ALBEROLA ROMÀ i C. MAS GALVAÑ, Ajuntament d'Alacant, Alacant, 1991.

²³ N. C. JOVER, *Reseña histórica de la ciudad de Alicante*, Imp. Lit. V. de Juan J. Carratalá; Alacant, 1863; i R. VIRAVENS Y PASTOR, *Crónica de la muy ilustre y siempre fiel ciudad de Alicante*, Imp. Carratalá y Gadea, Alacant, 1876. Les afirmacions d'aquests dos autors van ser posades en dubte al tractat del cristianisme a Alacant per José LAFUENTE VIDAL, *Breve historia documentada de Alicante en la Edad Antigua*, Comissió Provincial de Monuments, Alacant, 1957, 116-121.

²⁴ Gonzalo VIDAL TUR, *Alicante, sus calles antiguas y modernas*, Alacant, 1974, 567-568.

²⁵ Aquesta darrera notícia, amb prevencions, la dona Josep TARÍ, "Con motivo de las fiestas de agosto: un recuerdo a nuestro santo patrono", *Festa d'Elig*, 1949, s.p. L'article apareix reproduït al llibre *Miscelánea alicantina*, Alacant, 1951, 140-143.

de Orihuela (València, Imp. B. Monfort, 1745), sense que se n'haja pogut localitzar cap exemplar.²⁶

També dona sant Agatàngel com fill d'Oriola Josep Montesinos en el seu voluminós manuscrit *Compendio histórico oriolano* (1795), com ens informa Pere Ibarra.²⁷ Cal indicar però, que el mateix Montesinos fa nàixer aquest sant també a Guardamar quan tracta d'aquesta població on segueix a autors que donen com a possible que estigués situada l'antiga Illici (vol. XV, f. 15 i 27).

Per últim, volem fer notar la similitud del cas de sant Agatàngel dins de la tradició local amb el del relat de la Vinguda de la Mare de Déu de l'Assumpció. Tampoc s'han localitzat referències a la troballa de l'arca misteriosa pel soldat Cantó a la platja del Tamarit anteriors a 1686 tot i que, en el segle XVIII es fan ja relativament abundants i "documentades".²⁸ Però el detall que ens interessa ressaltar és que les narracions de l'aparició més antigues sempre parlen de que la caixa que contenia la imatge de la patrona d'Elx duia escrita la inscripció "Soy para Illici" cosa que féu sorgir la disputa entre Elx, Alacant i Oriola –no Santa Pola com absurdament es diu actualment, ja que era part integrant d'Elx– per la possessió de la figura. Un d'aquests relats ens presenta una interessant i explícita referència a les controvèrsies entre Elx i Alacant:

Tragéronala a la villa [la imatge de la Mare de Déu trobada] con la más devota quanto solemne procesión, cantándola hymnos y motetes con alegre reverencia y con admiración de cuantos asistieron no faltando muchos forasteros que hicieron bolar la fama al punto por leguas dilatadas. Esto debió causar en Alicante la ambición de querer apropiarse el nombre de ser la antigua Ylice y usar del blasón de sus ylustres armas por ganarse el divino simulacro de nuestra señora que traía el rótulo "Para Ylice". Epero no les valió pues contrasienten infinitos autores que claramente desengañan y mejor que nadie la misma divina ymagen que conformándose con el rótulo vino a dar en la playa de este término y puerto inmediato de Santa Pola.²⁹

Aquestes tradicions de devoció populars són, doncs, un fidel reflex d'aqueixa llarga pugna entre les ciutats veïnes on es busca la pròpia intervenció divina per a solucionar la rivalitat secular, sempre de part de la població considerada més feble o agraviada: d'Illici era el màrtir sant Agatàngel, cosa que prestigiava la ciutat que l'havia vist nàixer i Illici és Elx i no altra ciutat perquè l'arca de la Mare de Déu que duia escrit "Para Illici" aparegué a les platges elxanes.

6. CONCLUSIONS

Després de tot el que hem exposat, podem extraure algunes conclusions sobre aquest assumpte. D'una banda, queda provada l'existència d'un sant anomenat Agatàngel, o, si més no, així ho afirma

²⁶ G. VIDAL TUR, *Un obispado español: el de Orihuela-Alicante*, Diputació Provincial d'Alacant, Alacant, 1961, v. II, 81-82.

²⁷ P. IBARRA I RUIZ, "Algo referente a San Agatángelo", *El Pueblo de Elche*, Elx, 23 de març de 1902. El manuscrit de Montesinos està actualment dipositat en la Biblioteca Pública Fernando de Loazes d'Oriola.

²⁸ VEGEU, J. CASTAÑO GARCÍA, "La tradició de la 'Vinguda' de la Mare de Déu, origen llegendari de la Festa o Misteri d'Elx", *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes / XXXVIII. Home-natge a Arthur Terry*, 2, PAM, Barcelona, 1999, 5-26.

²⁹ J. CASTAÑO I GARCÍA, "Un relat inèdit de la Vinguda de la Mare de Déu del segle XVIII", *Sóc per a Elig*, 11, (1999), 31-33.

l'Església en els seus repertoris oficials, que va nàixer a Ancira al segle III i fou martiritzat en els primers anys del IV juntament amb el seu mestre sant Climent. No tenia, per tant, cap vinculació amb l'Illici romana, ni tan sols amb Hispania. Vinculació que només es fa constar a partir de les dades aportades per Tamayo de Salazar en el seu *Martyrologium Hispanum*, imprés en 1651, on indica que la mare del màrtir era il·licitana. Historiadors i crítics rigorosos posaren de manifest en diverses ocasions les falsedats d'aquesta obra –i d'altres cròniques semblants– que inventen dades només amb la intenció d'ennobrir el passat de les ciutats hispàniques “fent” que nombrosos sants i màrtirs nasqueren en elles.

És a partir d'aquesta publicació quan Elx, Alacant i Oriola que pretenien ser les hereves d'Illici, afirmen en cròniques i noticiers locals ser la pàtria de sant Agatàngel. I, al mateix temps, es realitzen altres iniciatives com la d'aprovar la seua festa oficialment o esculpir o pintar i entronitzar imatges en llocs destacats de la ciutat. Però totes aquestes mostres, com bé deia l'historiador Pere Ibarra, fetes mil quatre-cents anys després del martiri del sant, no són prova de res.

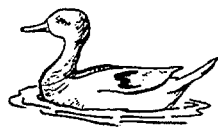
Allò que resulta de major interès és, precisament, que l'anfany de les esmentades ciutats en ser la pàtria del sant, és un testimoni real d'una rivalitat forta entre elles, especialment entre Elx i Alacant. Una rivalitat que s'arrossegava des de molts segles enrere, que tenia un clar rerefons econòmic en intentar les dues poblacions el control del comerç marítim per mitjà dels seus respectius ports i que, finalment, va aconseguir Alacant per damunt del port del Cap de l'Aljub d'Elx, convertit en el segle XIX en el port de Santa Pola.

La llegenda de sant Agatàngel, com la tradició de la Vinguda de la Mare de Déu, amb les seues referències a l'Illici i l'interès en demostrar que la divinitat amb els seus designis afavoria a la població amb menys poder, no són sinó testimonis d'aqueixa rivalitat que més o menys soterradament, s'ha mantingut fins els nostres dies. La controvèrsia es manté latent i quan algun element distorsiona la relació entre les dues ciutats, es fa present sense que s'acabe d'entendre molt bé el seu origen.

Per últim, assenyalar que la tardana divulgació d'aquesta tradició del màrtir d'Illici, així com la seua artificiositat i la manca de testimonis més o menys fiables, explica el seu escàs arrelament popular i l'escassa devoció cap aquest sant que contrasta amb altres més recordats, com sant Antoni, o sant Vicent Ferrer o sant Pasqual Bailon i que resulta palesa des de l'aprovació de la seua festa en el Sis-cents. I això malgrat l'esforç d'uns pocs entusiastes que, en totes les èpoques, han intentat potenciar la seua festivitat i la seua memòria.

BIBLIOGRAFIA

- BENDICHO, V., *Crónica de la muy ilustre, noble y leal ciudad de Alicante*, a cura de M. L. CABANES CATALÀ i introducció de C. MAS GALVAÑ, Ajuntament d'Alacant, Alacant, 1991, 4 v.
- CASTAÑO I GARCÍA, J., *Guía de la insigne y arceprestal basilica de Santa Maria de Elche*, CEM, Elx, 1994.
- CASTAÑO I GARCÍA, J., "Un relat inèdit de la Vinguda de la Mare de Déu del segle XVIII", *Sóc per a Elig*, 11, (1999), 31-33.
- CASTAÑO GARCÍA, J., "La tradició de la 'Vinguda' de la Mare de Déu, origen llegendari de la Festa o Misteri d'Elx", *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes/XXXVIII. Homenatge a Arthur Terry*, 2, PAM, Barcelona, 1999, 5-26.
- CHABÁS, R., "Los falsos cronicones y su influencia", *El Archivo*, II, V, Dénia, novembre de 1887, 105-111.
- CROISSET, J., *Novísimo año cristiano o ejercicios devotos para todos los días del año*, traduït al castellà per José Francisco DE ISLA i amb adicions de Pedro CENTENO i Juan DE ROJAS, Barcelona, 1861, v. I, 296.
- GARCÍA MAS, A., *El puerto de Santa Pola*, Ajuntament de Santa Pola, Santa Pola, 1990.
- GARCÍA MAS, A. I MARTÍNEZ I CORBÍ, C., "El port del Cap de l'Aljub al segle XVI: primer intent de construcció d'un moll", *La Rella*, 7 (1989), 23-30.
- GIMÉNEZ, E., "Orígenes del culto a la Santa Faz", *Información*, Alacant, 10 d'abril de 1997 ("Artes y letras", 1-2).
- HERNÁNDEZ GUARDIOLA, L., *Pintura decorativa barroca en la provincia de Alicante*, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 1990, 3 v.
- IBARRA I MANZONI, A., "Illici, es Elche", *El Constitucional*, Alacant, 6 de juliol de 1886.
- IBARRA I RUIZ, P., "Algo referente a San Agatángelo", *El Pueblo de Elche*, Elx, 23 de febrer de 1902.
- IBARRA I RUIZ, P., "Algo referente a San Agatángelo", *El Pueblo de Elche*, Elx, 23 de març de 1902.
- JAÉN I URBAN, G., "El barri del Clero o Illetes: un fragment de ciutat del segle XVIII", *Festa d'Elx*, 50 (1998), 33-49.
- JOVER, N. C., *Reseña histórica de la ciudad de Alicante*, Imp. Lit. V. de Juan J. Carratalà, Alacant, 1863.
- LA FUENTE VIDAL, J., *Breve historia documentada de Alicante en la Edad Antigua*, Comissió Provincial de Monuments, Alacant, 1957.

- MALTÉS, J. B. i LÓPEZ, L., *Ilice ilustrada*, a cura de M. L. CABANES CATALÀ i S. LLORENS ORTUÑO, introd. d'A. ALBEROLA ROMÀ i C. MAS GALVÀ, Ajuntament d'Alacant, Alacant, 1991.
- MARTÍNEZ BLASCO, T. i M., *Vida y obra del adepto Nicolás de Bussy*, Institut d'Estudis Alacantins, Alacant, 1983, 42-43.
- MAYANS I SISCAR, J. A., *Ilici, hoi la villa de Elche*, F. Burguete, València 1771. (N'hi ha una edició facsimil amb introducció d'A. MESTRE, Universitat d'Alacant-Ajuntament d'Elx, València, 1982).
- OLCINA I DOMENECH, M., "Ilici: l'origen del bimil·lenari d'Elx", *Festa d'Elx*, 49 (1997), 61-70.
- PAPÍ JOVER, F., "Elche no es Ilice", *El Constitucional*, Alacant, 18 de març de 1885.
- PERPINYÀ, S., *Antigüedades y glorias de Elche* (ms. de 1705), ed. a cura de V. J. ESCARTÍ i G. SANSANO, Ajuntament d'Elx, Elx, "Temes d'Elx", 26, 1995.
- ROMERO, A., "En el Círculo Católico", *El Pueblo de Elche*, Elx, 16 de febrer de 1902.
- SUPPLEMENTUM ad propria Sanctorum in festis, H. Muñiz, Murcia, 1827.
- TAMAYO DE SALAZAR, J., *Martyrologium Hispanum*, Lleó, 1651.
- TARÍ, J., "Con motivo de las fiestas de agosto: un recuerdo a nuestro santo patrono", *Festa d'Elig*, (1949), s.p. Reproduït al llibre *Miscelània alicantina*, Alacant, 1951, 140-143.
- VIDAL TUR, G., *Un obispado español: el de Orihuela-Alicante*, Diputació Provincial d'Alacant, Alacant, 1961, 2 v.
- VIDAL TUR, G., *Alicante, sus calles antiguas y modernas*, Alacant, 1974.
- VIRAVENS Y PASTOR, R., *Crónica de la muy ilustre y siempre fiel ciudad de Alicante*, Imp. Carratalà y Gadea, Alacant, 1876.